

Liv och vänskap

Böcker och dedikationer ur Karolina Widerströms bibliotek

I en lägenhet på Fleminggatan 30 i Stockholm står ett privatbibliotek uppställt i två sparsamt upplysta rum mot gatan i söder. Det genomgående ålderdomliga möblemanget med tonvikt på mörka träslag är i huvudsak från decennierna kring förra sekelskiftet. De fem bokhyllorna är enkla och flärdfria och kompletteras av ett par bastanta bokskåp med glasdörrar. Papperstapeterna i dämpade färger och diskreta mönster har knappast bytts sedan mellankrigstiden och detsamma gäller förmodligen eluttagen i svart bakelit – känslan av tidsresa är påtaglig. Intrycket av svunnen tid förstärks när man närmar sig bokhyllorna och granskar deras innehåll, som domineras av litteratur från samma tid som möblerna, det vill säga 1800-talets sista och 1900-talets första decennier. De nyaste böckerna är från 1948 och det ligger därför nära till hands att anta att bibliotekets ägare gick ur tiden någon gång kring detta år. Den som ger sig på att räkna antalet titlar finner nästan femtonhundra böcker, tidskrifter och småtryck, varav ungefär hälften är i häftat skick, ibland i hemgjorda skyddsomslag med maskinskrivna ryggtitlar. Ett av bokskåpen lyses upp av en fin men inte helt komplett svit av Palmstruchs *Svensk botanik* i samtida röda halvmarokängband. I det andra skåpet syns ett flertal dekorerade förlagsband från 1800-talets senare del. På det hela taget är det dock tydligt att detta inte är någon boksamling med bibliofila ambitioner. Istället märks de många snedlästa och slitna volymerna med lösa omslag och söndriga häftningar – dessa böcker har lästs, kanske både en och två gånger.

Granskar vi bibliotekets ämnessammansättning är ungefär en tredjedel skönlitteratur, till största delen på svenska men även, i fallande andelar, på norska, engelska, tyska, danska och franska. Tonvikten ligger på litteratur av ”den storsvenska generationen” med författarikoner som Lagerlöf, Strindberg, Heidenstam, Fröding och Söderberg – av modernister och arbetardiktare finns här ytterst lite. Bland det skönlitterära märks också ett antal norska romaner och skådespel från 1880- och 90-talen som till stor del pryds av de ovannämnda dekorerade förlagsbanden. Det rör sig framförallt om arbeten av Bjørnson och Ibsen, ofta i förstaupplagor. En lång svit av tidskriften *Ord och Bild* kompletterar intrycket av ett hem med litterära intressen. Biblioteket rymmer också ett hundratal samhällsvetenskapliga titlar med tonvikt på kvinnofrågor och en nästan lika stor andel religiös litteratur. En komplett svit av *Svenskt porträttgalleri* (1896–1907) – dåtidens statusbemängda översikt över medlemmar av det nya Sveriges olika yrkesgrupper – gör dessutom biografi till ett större ämnesområde, vilket även en rad monografier över kända kvinnor bidrar till. I något mindre omfattning förekommer även böcker inom bland annat ämnena historia, geografi samt uppfostran och undervisning. Så långt framträder således en tämligen allmän bild av ett liberalt präglat borgarhem från tidigt 1900-tal; litteraturen om kvinnofrågor antyder dessutom en kvinnlig ägare. Biblioteket får dock sin särprägel genom en stor andel medicinsk litteratur fördelad på alltifrån tunga läroböcker och tidskrifts- sviter till tunna särtryck ur svensk och utländsk

fackpress. Därmed står det också klart att detta en gång måste ha varit en läkares bostad.

Läkarens namn var Karolina Widerström (1856–1949) och hon var den första kvinnan i Sverige som verkade inom yrket. Till Fleminggatan 30 flyttade hon efter sin pensionering 1924 och hon delade lägenheten med Maria Aspman (1865–1944), rektor för Stockholms stads högre folkskola för kvinnlig utbildning. Ungefär en tredjedel av böckerna i biblioteket är försedda med Widerströms exlibris och en tiondel med hennes namnteckning, medan Aspmans namn bara finns i några få volymer. Det är dock rimligt att anta att betydligt fler böcker än så införskaffats av Aspman och till exempel är det sannolikt att en hel del av litteraturen rörande uppfostran och undervisning var hennes. Övriga gissningar blir svårare att underbygga, men det verkar också troligt att rätt mycket av den religiösa litteraturen tillhört Aspman eftersom Widerström, som mot slutet av sitt liv önskade sig en civil begravning,¹ verkar ha varit måttligt intresserad av andliga frågor. Antagligen skulle en genomgång av de kassaböcker som Widerström förde under hela livet kunna ge närmare besked om vilka böcker som hon förvärvade under årens lopp.

Som kvinnlig pionjär i läkaryrket blev Karolina Widerström naturligt nog också en del av den tidiga svenska kvinnorörelsen och under sin långa levnad lärde hon känna många av dess förgrundsgestalter. Widerströms privata, politiska och yrkesmässiga bekantskapskrets återspeglas på ett intressant sätt i hennes boksamling och jag ämnar i följande text försöka lyfta fram några av de böcker och människor som jag råkat på under arbetet med att katalogisera biblioteket på Fleminggatan 30. Genom detta bokliga strövtag kommer i någon mån också konturerna av hennes liv och gärning – om än ofrånkomligt ofullständigt – att skissas. För den som önskar fördjupa sig i hennes livshistoria kan annars Andrea Andreens levnadsteckning *Karolina Widerström: Sveriges första kvinnliga läkare* (1956), som ofta kommit till användning under arbetet med denna artikel, varmt rekommenderas.

Ungdomsåren och ungdomsvännerna

Karolina Widerström föddes i Helsingborg där hennes far, Otto Widerström, var veterinär och

gymnastiklärare. I biblioteket finns ett flertal volymer – främst skolböcker – som härrör från uppväxtåren i Skåne. Bland dessa titlar finns en del som pekar på ett tidigt intresse för medicin och hälsovård, till exempel Truls Johan Hartelius *Lärobok i människokroppens speciella anatomi* (1867), som enligt en anteckning på försättsbladet kom i hennes ägo 1870, dvs. när hon var fjorton år. Till samma kategori hör *Lärobok i sjukgymnastik* (1870), även den av Hartelius och förvärvat 1873. Redan samma år lär Widerström ha mött författaren eftersom han undervisade vid Gymnastiska centralinstitutet i Stockholm där hon utbildade sig till gymnastiklärare 1873–1875. Hon gick således i sin fars fotspår då även han hade fått sin utbildning vid institutet på den tiden det leddes av Lars Gabriel Branting (1799–1881), lärjunge till den svenska gymnastikens fader Per Henrik Ling och far till Hjalmar Branting.

Enligt en självbiografisk skiss från Widerströms senare år var hennes far en stor beundrare av Branting. När dottern efter sin examen från Gymnastiska centralinstitutet ville fortsätta med medicinska studier ställde Otto Widerström därför som villkor att hon först assisterade vid den sjukgymnastiska praktik som den åldrade Branting ägnade sig åt efter att ha frånträtt professors-tjänsten vid institutet 1862.² Från hösten 1875 till och med våren 1876 hjälpte Widerström följaktligen Branting vid hans mottagning i bostaden på Norrtullsgatan. Branting skall även ha varit en av dem som uppmuntrade henne att läsa vidare till läkare och ett par små minnen av honom finns också i hennes bibliotek. Av dessa kan nämnas ett exemplar av den numera helt bortglömde provinsialläkaren och amatörpoeten Axel Gustaf Virgins *Hoppets engel: Skaldeestycke* (1850) med dedikation till Branting.

Redan under arbetet som sjukgymnast kom Karolina Widerström i mycket påtaglig kontakt med en av de mest centrala gestalterna i det sena 1800-talets kvinnorörelse. Det var den unga Ellen Key (1849–1926), som hon ”knådade [...] samman med gamle Branting uppe i Observatoriebygden” vintern 1876.³ Widerström och Key förblev uppenbarligen vänner under hela livet och ett flertal av Keys arbeten finns i den förstnämndas bibliotek. Ingen av dessa volymer innehåller någon dedikation till just Widerström men däremot finns här tre arbeten med handskrivna tillägg till

Marie Treschow, bland annat Keys biografi över Victoria Benedictsson, *Ernst Ahlgren: Några biografiska meddelanden* (1889). Tre brev från Marie Frederikke Palemona Treschow (1846–1913) finns bevarade i Keysamlingen i Kungliga biblioteket, två daterade våren 1993 och ett odaterat – det senare enligt påskrift förmedlat genom Widerström – men här framgår egentligen bara att Treschow vistades eller bodde i Stockholm 1893.⁴ Med all säkerhet är detta samma Marie Treschow som 1901 ärvde egendomen Karsholm utanför Kristianstad,⁵ men mycket mer information om denna danskättade adelsfröken, som uppenbarligen kände både Key och Widerström, har under arbetet med denna artikel inte gått att finna. Enligt uppgift från den nuvarande ägaren till Karsholm skall dock Marie Treschow ha inrett två av slottets gästrum efter inspiration av Key.⁶

För att kunna läsa vidare till läkare behövde Widerström komplettera sina skolbetyg, vilket hon från hösten 1876 gjorde vid Wallinska skolans gymnasium, som 1874 blivit den första skolan i Sverige med examensrätt för flickor. Hon bodde åter med sina föräldrar som nu flyttat till Stockholm men finansierade själv studierna genom att undervisa i gymnastik vid skolan. Widerström avlade våren 1879 examen med höga betyg och skulle senare återuppta kontakten med Wallinska skolan när hon återvände dit som färdig läkare; hon tjänstgjorde som skolläkare 1889–1920 och undervisade i fysiologi och hälsolära vid skolan 1901–1907. Sannolikt var det denna långvariga insats som äsyftades när ett exemplar av *Till sekelminnet: Wallinska skolan 1831–1931* (1931) ”med tacksamhet o vördnad” dedicerades till Widerström. Vad gäller Wallinska skolan kommer vi nedan att se att den spelade en viktig roll som plantskola för de första generationerna av kvinnliga universitetsstudierande.

Med studentexamen avklarad kunde Widerström höstterminen 1879 påbörja sina medicinstudier i Uppsala. Då hon inte sällan märkte sina böcker med ort och inköpsdatum går det att hitta åtminstone några titlar i hennes bibliotek som införskaffades under uppsalattiden. I samtliga fall rör det sig om kurslitteratur, till exempel *Lärobok i analytisk kemi* (1875) och *Lärobok i kemi för begynnare* (1878) av Per Teodor Cleve. Denne var professor i Uppsala, en av de främsta svenska kemisterna vid denna tid och troligen en

föreläsare som Widerström fick tillfälle att lyssna till. Vid sidan av de säkert tunga kemistudierna fann hon dock även tid att återknyta gamla bekantskaper. En sådan var Ellen Fries (1855–1900) som varit lärare vid Wallinska skolan under Widerströms första gymnasieår och i en tid med ytterligt få kvinnliga universitetsstuderande genast noterade Widerströms ankomst till Uppsala.⁷ Inom den akademiska världen var Fries i ännu högre grad än Widerström en pionjär då hon blev den första svenska kvinnan som förvärvade doktorsgraden, vilket skedde genom en avhandling i historia 1883. Avhandlingen finns inte i Widerströms bibliotek men här står flera andra arbeten av Fries, däribland andra upplagan av hennes viktiga historiskt-biografiska översiktsverk *Svenska kvinnor* (1920), med dedikation till Widerström från utgivaren Sigrid Björklund. Fries var då sedan länge borta, borttryckt i förtid av en blindtarmsinflammation.

Karolina Widerström närvarade vid Ellen Fries disputation och gick dit i sällskap med en annan av de unga kvinnor som bröt igenom universitetens könsvall vid denna tid, Elsa Eschelsson (1861–1911).⁸ Förmodligen fick de båda också det tvivelaktiga nöjet att vid promotionsmiddagen höra statsvetaren Oscar Alin uttala förhoppningen att Fries inte bara skulle vara den första kvinnliga doktorn utan också den sista!⁹ Eschelsson hörde dock inte till dem som lät sig nedslås av Alins önskan. En bakgrund i förmögna förhållanden – hennes far var affärsman i Norrköping – lär ha underlättat hennes strävan att ta sig in i universitetsvärlden. Den uppmuntran att studera juridik hon redan under gymnasietiden vid Wallinska skolan fick av sin svåger, professorn i kriminalrätt Johan Hagströmer, stärkte henne också i valet att gå vidare med högre studier.¹⁰ Till skillnad från Fries, som efter sin disputation fick nöja sig med en tillvaro som gymnasielärare och historisk skribent, lyckades Eschelsson i viss mån göra akademisk karriär, vilken kröntes med en doktorsgrad i juridik och en docentur i civilrätt 1897. Avhandlingen *Om begreppet gåfva enligt svensk rätt* (1897) finns i Widerströms bibliotek, försedd med dedikationen ”Doktor Karolina Widerström af vännen förf.” Här står även Eschelssons yttrande från 1906 rörande folkskolläraarnas löner, *Några ord med anledning af Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående folkskoleläraarnes lönereglering*,

där hon försvarar likalönsprincipen för kvinnor inom yrket.

Eschelssons liv fördystrades på senare år bland annat av de grusade förhoppningarna om att bli utnämnd till professor. En grundlagsändring 1909 hade visserligen öppnat för kvinnliga professorer, men den lönerregleringskommitté som därefter tillsattes för att utreda ändringen av den ändrade lagparagrafen landade 1911 i ett betänkande som föreslog en uppdelning i manliga och kvinnliga professorer, där bland annat professuren i civilrätt (som ju var Eschelssons område) skulle vara ”manlig”. Dessutom uttalade sig både juridiska fakulteten och konsistoriet i Uppsala för att kvinnor visserligen skulle kunna kallas till men däremot inte aktivt söka professorer. Dessa nedslående nyheter nådde Eschelsson i sjuksängen och på morgonen den 8 mars 1911 hittades hon död efter att ha överdoserat sömnmiddel. I anledning av sitt tjugofemårsjubileum 1929 utgav Akademiskt bildade kvinnors förening, som bildats 1904 med Eschelsson som ordförande, *Elsa Eschelsson: En minnesskrift*. Det är Widerström som här porträtterar sin ungdomsvän och kamrat från föreningen där hon själv var ordförande 1911–1918. Den lilla minnesskriften finns förstås i biblioteket på Fleminggatan men i ouppskuret skick.

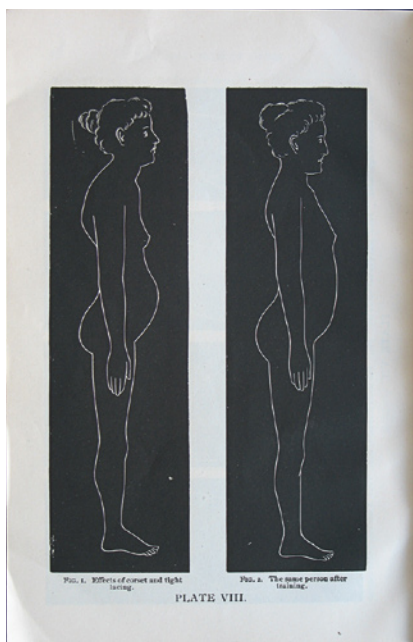
Efter att ha klarat av den s.k. medofilen i Uppsala i december 1880 fortsatte Karolina Widerström sina studier vid Karolinska institutet i Stockholm. Tiden där har lämnat tydliga spår i Widerströms bibliotek i form av ett par hyllmeter med medicinsk kurslitteratur, till största delen på tyska, men även på engelska, franska och svenska. Några medicinhistoriska rariteter är det knappast fråga om, utan istället tidens grundläggande handböcker i anatomi, patologi, kvinnosjukdomar, obstetrik m.m., införskaffade både under Widerströms studietid och hennes första år som praktiserande läkare. Som ett exempel på mötet mellan det sena 1800-talets tekniska experimentlusta och tidens trevande psykologiska teorier är den amerikanske läkaren Horatio R. Bigelows *Gynæcological Electro-Therapeutics* (1889) värd att nämna. Det handlar om föregångarna till våra dagars elektriska vibratorer, som under åren kring förra sekelskiftet bland annat användes för att sexuellt stimulera kvinnor i terapeutiskt syfte. Tanken var att man på detta sätt skulle behandla

hysteri, en då vanlig diagnos hos kvinnliga patienter.¹¹

Karolina Widerström avlade medicine kandidatexamen i maj 1884 och tjänstgjorde under följande vinter vid Akademiska sjukhuset i Uppsala. Sommaren 1885 gjorde hon sedan sin första utlandsresa som gick till Norge i sällskap med bland annat författaren Eva Wigström (1832–1901), en bekantskap från uppväxtåren i Helsingborg. Wigström har främst gått till eftervärlden som en viktig samlare av folkminnen från Skåne, publicerade i flera böcker. I hennes mångsidiga produktion under signaturen ”Ave” finns även en mängd skönlitterära försök i tidskrifter och i bokform, till exempel *Midt ibland oss: Teckningar ur lifvet* (1891) som Widerström mottagit med dedikation från författaren. Detsamma gäller Wigströms livfulla berättelse från Norgeresan, *Utan anförare: Fem svenskors fjällvandring i Norge* (1885), där alla deltagare framträder under täcknamn – Karolina Widerström kallas genomgående ”kandidaten”. ”Ave” var givetvis författaren själv och ”Hertha” hennes dotter som senare skulle arbeta som biträde vid Widerströms läkarmottagning; vilka de två övriga vandrarna var är okänt. I början av boken uppställs några villkor för vandringen och ett av dessa var att ”alla manliga individer uteslutas från vårt sällskap”, en regel man inte helt lyckades hålla sig till. ”Kandidaten” skildras under denna fjällvandring med startpunkt i Lillehammer som en energisk och praktisk person med förkärlek för stärkande bad och simturer, något som för övrigt skulle bestå långt upp i åren. Exemplet av *Utan anförare* i biblioteket på Fleminggatan är bundet i ett slitet blått klotband med ”K. W.” stämplat i guld på främre pärmen. På försättsbladet återfinns inskriften: ”Till reskamraten Karolina Widerström från Ave (julen 1885)”.

Kvinnodräktens reformerande

En av de erfarenheter Widerström tog med sig från Norgeresan var det opraktiska i tidens kvinnoklädsel med tunga kjolar och turnyr. Frågan kom upp under den mödosamma fjällvandringen och formuleras av Wigström i *Utan anförare* som att ”vore tiden ej nu inne att befria åtminstone ensligt sinnade vandrerskor från ett plagg som i så hög grad försvårade vårt framåt

John Harvey Kellogg, *The Influence of Dress in Producing the Physical Decadence of American Women* (1893).

skridande”. Tillbaka i Stockholm engagerade sig Widerström 1886 följdriktigt som sekreterare i den nystartade dräkthereformföreningen med Ellen Key som ordförande. Turnyr, snörliv, hårt åtdragna strumpeband och fotplågande skor stod i centrum för kritiken och Widerström höll ett anförande om ”qvinnodräktens reformerande”, vilket också trycktes. Debatten om inskränkande kvinnodräkter fördes vid denna tid även utomlands, och bland dem som propagerade för en mer hälsosam och bekväm kvinnoklädsel återfanns till exempel den originelle amerikanske läkaren John Harvey Kellogg (1852–1943), kanske mest känd som uppfinnaren av cornflakes. I Widerströms bibliotek finns Kelloggs agitatoriska skrift *The Influence of Dress in Producing the Physical Decadence of American Women* (1893), där han går till attack mot tidens deformerande kvinnoklädsel. Kelloggs resonemang bottnade tyvärr i tankar om rasbevarande och rasförbättring som inte var otypiska för tiden.

Det socialdarwinistiska rastänkandet hos Kellogg återkommer även hos den tyske gynekologen Carl Heinrich Stratz (1858–1924) som finns

representerad i Widerströms boksamling med två titlar. Den ena, *Die Frauenkleidung* (1900) är en rikt illustrerad exposé över kvinnokläderns historia i olika kulturer och avslutas med ett kapitel om klädernas, i synnerhet korsettens, inverkan på kvinnokroppen med förslag till förbättring av dåtidens kvinnoklädsel. Det andra arbetet av Stratz i biblioteket är *Die Schönheit des weiblichen Körpers* (1900) som först utkom 1898 och därefter i otaliga upplagor fram till 1941 – säkert bidrog de många avbildade kvinnokropparna till försäljningssuccén. Kvinnor som lönearbetar antar enligt Stratz ett manligt utseende och kvinnokroppens skönhet hänger hos honom istället främst samman med dess lämplighet för barnafödelse. Denna instrumentella syn på kvinnokroppen var rimligen helt främmande för Widerström, som själv återkom till klädseln och dess hälsoeffekter i radioföredraget ”Våra kläder”, tryckt 1928 i *Svenska Röda korset: Tidskrift för frivillig sjukvård och socialhygiensk verksamhet*. Hon kritiserar här alla inlåsande plagg som stela stärkkragar och snörliv och avvisar också pålsen som enligt henne klemmar bort ägaren. Handväskan finner heller ingen nåd i Widerströms ögon och istället förordar hon praktiska fickor i kvinnodräkten.

De första yrkesåren

I maj 1888 var Karolina Widerström klar med sin läkarutbildning och redan i januari samma år påbörjade hon en amanuensjänst vid Karolinska institutets gynekologiska klinik vid Sabbatsbergs sjukhus. Dess direktör Frans Wilhelm Warfvinge (1834–1908) var en av tidens mer progressiva läkare och startade bland annat Sveriges första sjuksköterskeutbildning. Warfvinge engagerade genast sin nya amanuens i arbetet med en handbok för sjuksköterskor och hon kom där att få ansvaret för kapitlet om ”de kvinnliga könsorganen”. Warfvinge och Widerström tycks ha behållit ett vänskapligt förhållande även framledes, och i hennes bibliotek finns till exempel hans uppsats *Några ord om kloros*, ett särtryck ur *Hygiea* 1894 dedicerad till ”Dr Karolina Widerström med högaktning fr. författ.” Här finns också festskriften till Warfvinge på hans sextioårsdag från samma år, där Widerström bidrar med ”Ett fall af ventrofixatio uteri retroflexi mobilis”. Ett sista minne av Warfvinge i biblioteket är sedan den lilla tryckta

gravversen *Vid dr F. W. Warfvinges graf 16 februari 1908*, av signaturen "A. W-d."

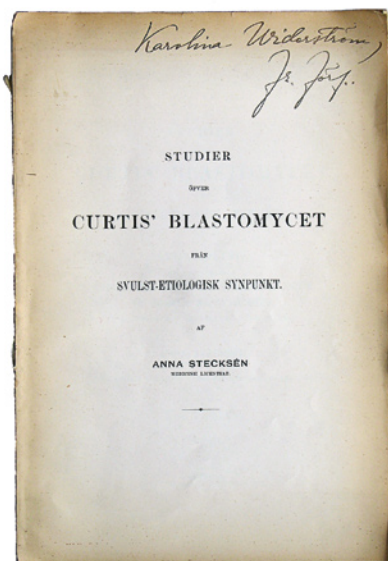
Sommaren 1889 gjorde Widerström en längre utlandsresa till Tyskland och Frankrike, förmodligen med några av bibliotekets resehandböcker från Bædeker i bagaget, till exempel *Süd-Deutschland: Oberrhein, Baden, Württemberg, Bayern und die Angrenzenden Theile von Österreich* (1888). På hösten samma år öppnade hon sin gynekologiska praktik på Bryggargatan 6 i Stockholm. Det uppdämda behovet av en kvinnlig läkare visade sig vara stort och verksamheten blev i början succéartad, med patientköer som sträckte sig ut i trapphuset.¹² Nu började hon också motta skrifter med dedikationer från kollegor. Ett av de tidigaste exemplen är *Lakttagelser om förändrigheten i de kvinnliga bäckenorganernas storlek och beskaffenhet*, ett särtryck ur tidskriften *Eira* 1890 av Frans Lindblom, en gammal studiekamrat från Gymnastiska centralinstitutet som kanske ville återknyta kontakten. Från samma decennium är en skrift med titeln *Studier öfver tarmvagination* (1895), vilket försetts med respektfull dedikation: "Doktorn, fröken Karolina Widerström högaktningfullt från förf." Studierna var utförda av Karolina Eskelin (1867–1936) och arbetet var den första akademiska avhandlingen i Finland som författades av en kvinna. Eskelin var till skillnad från Widerström kirurg men inriktade sig liksom sin svenska kollega på gynekologi och delade hennes intresse för upplysande hälsovård.¹³

I Sverige dröjde det ytterligare några år innan landet fick sin första kvinnliga medicine doktor. 1900 disputerade Anna Stecksén (1870–1904) med avhandlingen *Studier öfver Curtis' blastomycet från svulst-etnologisk synpunkt* och dedicerade ett exemplar till Karolina Widerström. Arbetet var grundat på studier hos den tyske patologen Paul Clemens von Baumgarten i Tübingen och vid Pasteurinstitutet i Paris och utgick från den då aktuella teorin om blastomyceter (ett slags jästsvampar) som orsak till cancer. Steckséns lovande karriär avbröts i förtid av en infektionssjukdom som hon antagligen ådrog sig under laborationsarbete våren 1902.¹⁴ Vid sidan av avhandlingen hann hon ändå med att publicera ett flertal arbeten, varav några – nästan samtliga med dedikation – finns i Karolina Widerströms bibliotek. Ett av de sista i raden är en tysk översättning av Steckséns avhandling, utgiven i Leipzig 1902. När

hon avled 1904 författade Widerström nekrologen i *Svenska läkarsällskapets handlingar* samma år.

Reglementeringsdebatten

Som gynekolog kom Karolina Widerström i kontakt med de tämligen vitt spridda veneriska sjukdomar som grasserade framförallt i städerna kring förra sekelskiftet, med prostitutionen som nav. Ett av de mest auktoritativa inläggen i frågan om hur man skulle begränsa dem var professorn och syfilisspecialisten Edvard Welanders *Om de veneriska sjukdomarnas historia i Sverige* (1898) som Widerström mottog med den familjära dedikationen "Till vännen Karolina." Welander (1846–1917) hörde till dem som i den intensiva samtida smittspridningsdebatten kallades reglementarister, vilket innebar att de ville behålla det system med prostitutionsreglementering som införts vid 1800-talets mitt. Reglementeringen lade i grunden ansvaret för spridningen av veneriska sjukdomar på de prostituerade kvinnorna, vilka därför skulle registreras hos polisen, inspekteras och vid behov tvångsvårdas.¹⁵ Kring sekelskiftet 1900 började dock nya och mer liberalt präglade röster göra sig hörda inom en dittills konservativ

Anna Stecksén, *Studier öfver Curtis' blastomycet från svulst-etnologisk synpunkt* (1900).

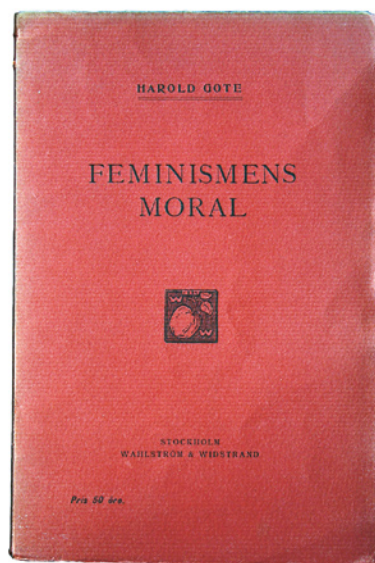
svensk läkarkår. En av dem som mer öppet hävdade att båda könen bar ansvar för smittspridningen var Karolina Widerströms kollega Ulric Müllern-Aspegren (1871–1940), vars föredrag *Några ord i prostitutionens fråga från medicinsk synpunkt* (1903), hållet i Frisinnade klubben i Stockholm, finns med dedikation i hennes bibliotek. Karolina Widerström var även hon kritisk till reglementeringen, vars nackdelar hon önskade utreda, och ville hellre än tvångsåtgärder se att läkarna genom sin auktoritet övertalade patienterna om det nödvändiga i olika former av behandling.¹⁶ Senare skulle hon i andra delen av sitt centrala arbete *Kvinnohygien*, ”De veneriska sjukdomarna och deras bekämpande” (1905) lägga fram en rad orsaker till prostitutionen tillsammans med förslag på åtgärder till att motverka den.¹⁷ Till de föreslagna åtgärderna hörde yrkesutbildning för kvinnor, höjda kvinnolöner samt bekämpning av trångboddhet och spritmissbruk. Vad gällde reglementeringen av de prostituerade, som aldrig visade sig effektiv, avskaffades den efter ett riksdagsbeslut 1918.¹⁸

Frågor om sexualmoral debatterades överhuvudtaget flitigt under åren kring förra sekelskiftet. En av de mer radikala ståndpunkterna intogs av författaren och socialisten Frida Stéenhoff (1865–1945) som hävdade att sexuell frihet var nödvändig för kvinnlig emancipation.¹⁹ Denna åsikt förde hon bland annat fram i en av skrifterna i Karolina Widerströms bibliotek, *Feminismens moral* (1903), som för övrigt också introducerar begreppet feminism i Sverige.²⁰ I biblioteket finns även Stéenhoffs *Penningen och kärleken* (1908), där författaren kritiserar förnuftsäktenskapet och prostitutionen; båda företeelserna leder enligt henne till kvinnans ofrihet.²¹ Det är dock värt att notera att inget tyder på att Widerström förvärvade böcker utifrån ett snävt politiskt perspektiv och enbart läste författare vars åsikter överensstämde med hennes egna. Som en tämligen rak motpol till Stéenhoffs arbete kan till exempel ett exemplar av den norska författaren Hulda Garborgs försäljningssuccé *Kvinden skabt af manden* (sjätte upplagan 1904) uppfattas. Garborg (1862–1934), vars hyllande av det ”naturliga” lantlivet kan erinra om landsmannen Knut Hamsuns *Markens grøde*, ställer sig i sin bok kritisk till de radikala kvinnokämparnas krav på utökade fri- och rättigheter och menar istället

att kvinnan bör känna stolthet över rollen som husmor.²² Som ogift yrkeskvinna och ett tag frisinnad ledamot av Stockholms stadsfullmäktige fann Widerström knappast något personligt ideal i Garborgs tankegångar och som medlem i Fredrika Bremer-förbundet var hon kanske inte heller helt samstämmig med Stéenhoff, eftersom man i förbundet företrädde en linje som satte en högre sexualmoral – särskilt bland männen – före ökad sexuell frihet.²³

Vännerna i kvinnorörelsen

I Fredrika Bremer-förbundet fick Karolina Widerström tillfälle att träffa en lång rad framstående företrädare i kampen för kvinnors rättigheter. En av dessa var historikern Lydia Wahlström (1869–1954) som vid sidan av ett omfattande historiskt författarskap – hon doktorerade i ämnet 1898 – även publicerade romaner samt arbeten med religiös och samhällsvetenskaplig inriktning. I Widerströms bibliotek finns flera böcker av Wahlström varav den tidigaste är ett oppskuret häfte ur *Den svenska odlingens stormän: Lefnadsteckningar för skola och hem* (1902). Medförfattare i detta biografiska samlingsverk med

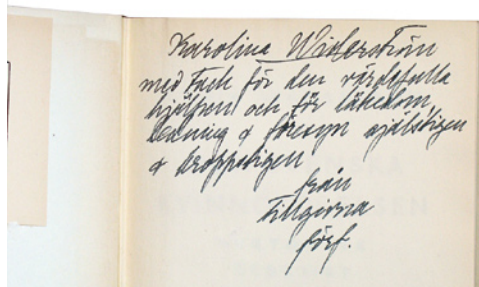

Frida Stéenhoff, *Feminismens moral* (1903). Utgiven under pseudonymen Harold Gote.

idell manliga porträttföremål var för övrigt Ellen Fries. Det av Wahlström författade femte häftet behandlar Hans Järta och Per Henrik Ling och är försett med dedikationen: "Doktor Karolina Widerström med tack och tillgifvenhet från förf." Orsaken till tacket är oklar men gissningsvis kan den gymnastikutbildade Widerström ha bistått med kunskap om Ling och hans gymnastiska system. Några decennier längre fram utgav Wahlström ett av sina mest centrala verk i form av historiken över *Den svenska kvinnorrörelsen* (1933) och värmen i dedikationen till Widerström, "med tack för den värdefulla hjälpen och för läkedom, ledning & föresyn sjäsligen och kroppsligen från tillgivna förf.", är nu än mer påtaglig. Tillsammans hade de båda vid denna tid gått igenom åtskilliga strider och bland annat fått se det gemensamma arbetet i Landsföreningen för kvinnlig rösträtt ge önskat resultat 1921. Samma år som *Den svenska kvinnorrörelsen* utkom blev för övrigt Widerström hedersdoktor i Stockholm och när Wahlström 1939 fick professors namn gavs även hennes insatser ett samhälleligt erkännande.

Hos Lydia Wahlström förenades ett starkt samhällsengagemang med ett religiöst intresse som i Widerströms bibliotek exemplifieras bland annat genom *Den heliga Birgitta* (1905), en studie över Birgittas politiska och religiösa tänkande. Intresset för religiösa frågor i allmänhet och Birgitta i synnerhet delade Wahlström med en annan författare i Widerströms vänkrets, Emilia Fogelklou Norlind (1878–1972). Den sistnämndas arbete *Bortom Birgitta: Spörsml och studier* (1941) – här med dedikation till både "Karolina och Maria" – anlade sociologiska perspektiv på Birgittaforskningen som var helt nya för tiden. Fogelklou blev 1909 den första kvinnan i Sverige med teologie kandidatexamen och föreläste senare i socialpsykologi vid Socialinstitutet samt i psykologi och sociologi vid Stockholms högskola. Bland skrifterna med dedikation från Fogelklou märks även den sociologiska studien *Vad man tror och vad man tänker inom svenska folkrorelser* (1934), där människor inom bland annat arbetar- och nykterhetsrörelsen fått svara på frågor rörande livsåskådning.

I religiöst hänseende tillhörde Fogelklou kväkarna och hon publicerade 1929 också en biografi över en av rörelsens engelska 1600-talspionjärer, James Nayler, som finns i biblioteket på Fleming-

Lydia Wahlström, *Den svenska kvinnorrörelsen* (1933), med dedikation.

gatan med dedikation till Maria Aspman. Intresset för kväkarreligionen med dess betoning på pacifism och jämlikhet fanns även hos en annan av den svenska kvinnorrörelsens centralgestalter, Elin Wägner (1882–1949), som var nära vän till Fogelklou. Wägner verkar däremot inte ha hört till Widerströms närmare vänkrets då inga dedikationer från henne finns i den sistnämndas bibliotek. Hyllorna innehåller ändå en mängd av Wägners böcker, bland annat ett sönderläst exemplar av genombrottsromanen *Norr tullsligan: Elisabeths krönika* (1908), som behandlar tillvaron bland lågavlönade kvinnliga kontorister i Stockholm och först gick som följetong i *Dagens Nyheter*. Framförallt finns här dock *Väckarklocka* (1941), vars visionärt feministiska budskap fick den åldrade Karolina Widerström att 1942 skriva till författaren: "Vilket kolossalt arbete där är nedlagt, vilken forskning, vilket aktpågivande och deltagande i strömningar och verksamhet under långliga tider. Sådana ljusstrimmor som din bok föder strålar av hopp att mänskligheten kanske kan räddas!"²⁴

Läkarvännerna

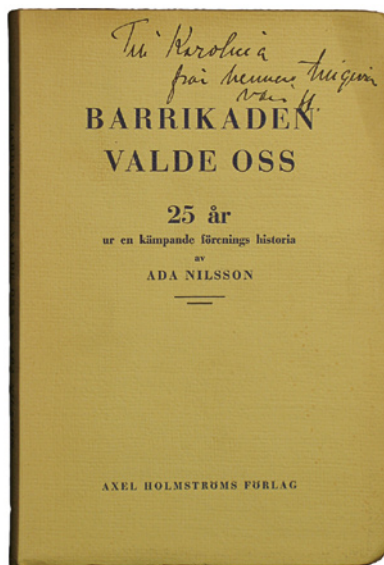
Ett annat nämnvärt arbete av Elin Wägner i biblioteket är romanen *Helga Wisbeck* (1913) där huvudpersonen är en kvinnlig läkare som avstår från man och barn för att koncentrera sig på yrkeskarriären. I sammanhanget ligger det förstås nära till hands att tro att den fiktiva karaktären modellerats efter Karolina Widerström, men förebilderna fanns istället i hennes yngre läkarkollegor Alma Sundquist (1872–1940) och Ada Nilsson (1872–1964). Den senare hyste stor

respekt för Karolina Widerström sedan den ovannämnda reglementeringsdebatten och specialiserade sig även hon på gynekologi efter sin examen från Karolinska institutet 1900. Ada Nilsson blev efterhand känd som en färgstark och socialt engagerad läkare med patienter både i Söders fattigkvarter och bland dåtidens mest kända kulturpersoner, bland annat Selma Lagerlöf och Albert Engström. Elin Wägner konstaterade senare: ”Om jag hade kunnat göra Helga Wisbeck sådan som Ada Nilsson var, då hade det nog inte blivit en så tråkig bok”.²⁵ Ada Nilsson tillhörde även grundarna av Frisinnade kvinnor 1914, 1922 omdöpt till Frisinnade kvinnors riksförbund och 1931 till Svenska kvinnors vänsterförbund. Förbundet, som ville verka för likställighet mellan könen, internationell solidaritet och fred, fyllde 1939 tjugofem år och 1940 utkom jubileumsboken *Barrikaden valde oss: 25 år ur en kämpande förenings historia*, författad av Ada Nilsson. Informellt dedicerade hon ett exemplar till Widerström: ”Till Karolina från hennes tillgivna vän ff.” Tillgivenheten och respekten lär ha varit ömsesidig och innan Widerström dog framförde hon en önskan om att Ada Nilsson skulle hålla griftetalet, vilket också skedde.²⁶

En politiskt mindre framträdande men lika intressant kollega till Karolina Widerström var psykiatern Alfhild Tamm (1876–1959) – Sveriges första kvinnliga specialist på detta område. Hon har främst kommit att omtalas för att ha introducerat psykoanalysen i Sverige, vilket skedde efter studier i bland annat Wien. Kunskaperna därifrån kom bland annat till användning i det omdebatterade och för sin tid framsynta arbetet *Ett sexualproblem: Onanifrågan i psykoanalytisk belysning* (som ett ”problem” uppfattades onanin alltså fortfarande), vars tredje upplaga från 1940 med dedikation ”från vännen förf.” tillsändes Widerström, som också recenserade boken i Fredrika Bremer-förbundets tidskrift *Hertha* när den först utkom 1930. I recensionen framhäver hon att Tamm och hennes meningsfränder till skillnad från tidigare religiöst och filosofiskt präglade debattörer baserar sina resonemang på vetenskapliga metoder och istället för att tillämpa straffmetoder ”förfara på ett helt annat sätt, som äro deltagande hjälpare och icke straffande hämnare”. Widerström avslutar sin recension med att rekommendera boken ”åt en och var”.²⁷

I likhet med Widerström tjänstgjorde Tamm även som skolläkare i Stockholm och under arbetet med stadens hjälpklasser började hon kartlägga begåvningen hos hjälpklassbarnen. Hon upptäckte då att barn som ansågs obegåvade eller lata ofta led av talrubbingar eller dyslexi och efter studieresor på kontinenten, där hon bekantade sig med de senaste rönen på området, kom hon att ägna mycket tid åt detta ämne. Hennes forskning resulterade i flera arbeten, bland annat *Talrubbingar och deras behandling: En handledning för lärare och föräldrar* (1916), som också tillställdes Widerström med dedikation. I efterhand anses Tamm ha bidragit till att införa ett vetenskapligt synsätt på talrubbingar hos barn i Sverige.²⁸

En av de yngsta i raden av Karolina Widerströms kvinnliga läkarkollegor och vänner var Nanna Svartz (1890–1986). Hon kom i mångt och mycket att göra en mer framgångsrik karriär än sina föregångare, vilken i någon mån också illustrerar att det blivit lättare för svenska kvinnor att ta sig fram i läkaryrket från det att Widerström tillträdde sin första tjänst 1888. Svartz arbetade från 1918 på olika sjukhus i Stockholm och blev 1927 medicine doktor och 1937 Sveriges första kvinnliga professor i medicin vid Karolinska

Ada Nilsson, *Barrikaden valde oss: 25 år ur en kämpande förenings historia* (1940).

institutet. Hennes specialitet var mag- och tarmsjukdomar, något som också syns i flera av de skrifter hon sänt med dedikation till Widerström, till exempel *Recherches sur les propriétés hémolytiques du bacille de Welch-Fraenkel obtenu par culture du intestinal*, ett särtryck av en artikel i *Acta Medica Scandinavica* 1931, författad tillsammans med Carl Axel Brodd. Nämnas kan även att Svartz var den som låg bakom läkemedelsbolaget Pharmacias första läkemedel Salazopyrin, vilket verkade både mot reumatism och tarmsjukdomar och används än idag.²⁹

Bland skrifterna av Svartz märks även den medicinhistoriska översikten *De invärtes medicinska undervisningsklinikerna i Stockholm genom tiderna: Föreläsningar vid öppnandet av undervisningen på Karolinska sjukhuset den 5/2 1940* (1940), med påskriften "Med. dr. Karolina Widerström med varmt tack

Nanna Svartz, särtryck ur *Acta Medica Scandinavica* (1931).

från tillgivna förf". Intressant är också *Förklaringar med anledning av besvärsskrivelse rörande återbesättande av professor i medicin vid Karolinska institutet* (1937), en välformulerad försvarsskrift som Svartz såg sig tvungen att författa efter att hennes professorsutnämning kritiserats av en manlig konkurrent till tjänsten. Mot den senares förbittring kunde hon ändå ställa värmen och stoltheten hos vännen Widerström, som gladdes över framgångarna för den yngre kollegan. På senare år var Svartz också Widerströms läkare och författade efter den senares frånfälle även minnesorden i *Svenska Dagbladet*, där hon sammanfattar: "Kanske

i intet land har de kvinnliga läkarna så snabbt vunnit en god ställning som i Sverige. Detta är i hög grad Karolina Widerströms förtjänst. Rätträdig, rakryggad, framsynt och offervillig gjorde hon sin insats."³⁰

NOTER

1. Andrea Andreen, *Karolina Widerström: Sveriges första kvinnliga läkare; Levnadsteckning* (Stockholm, 1956), s. 75.
2. Andreen (1956), s. 16.
3. Brev från Key till Widerström 10/11 1919, återgivet i Andreen 1956, s. 19.
4. Ellen Key (1849–1926). (KBl/L 41), volym 55.
5. <http://www.karsholm.se/agarlanged.html>
6. Brevsvar från Frederik Treschow till artikelförfattaren 2010-10-04.
7. Andreen (1956), s. 20.
8. Andreen (1956), s. 26.
9. Bengt Hildebrand, "Fries, Ellen", *Svenskt biografiskt lexikon*, XVI (Stockholm 1964–1966), s. 533.
10. Hj. Karlgren, "Eschelsson, Elsa Olava Kristina", *Svenskt biografiskt lexikon*, XIV (Stockholm, 1953), s. 515.
11. Rachel Maines, "Socially camouflaged technologies: the case of the electromechanical vibrator", *IEEE Technology and Society Magazine* (june 1989), s. 3ff.
12. Andreen (1956), s. 33.
13. <http://www.helsinki.fi/akka-info/tiedenaiset/svenska/eskelin.html>
14. Evi Gustavson-Kanaka, "Anna Stecksén. Sveriges första kvinnliga medicine doktor", *Onkologi i Sverige*, 2009, nr 6, s. 15–19.
15. Anna Lundberg, *Läkarnas blanka vapen: Svensk smittskyddslagstiftning i historiskt perspektiv* (Lund, 2008), s. 56.
16. Andreen (1956), s. 54.
17. Återgivet genom Andreen, s. 49.
18. Åsa Bergenheim, "Sexualdebatternas århundrade", i *Signums svenska kulturhistoria: 1900-talet* (Stockholm, 2009), s. 118.
19. Bergenheim (2009), s. 118.
20. <http://www.ub.gu.se/kvinn/portaler/rostratt/biografier/steenhoff.xml>
21. Ingeborg Nordin Hennel, "Man måste vara mumie för att inte vara revolutionär. Om Frida Stéenhoff", *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*, 2, *Fadershuset: 1800–1900* (Höganäs, 1993), s. 553.
22. <http://www.dagogtid.no/arkiv/2001/14/hulda/hbiografi.html>
23. Bergenheim (2009), s. 118f.
24. Citat genom Andreen (1956), s. 75.
25. Citat genom Jan Halldin, "Ada Nilsson – trygg läkare och stridbar kvinnopolitisk frontfigur", *Läkartidningen*, 2008, nr 20, s. 1510.
26. Andreen (1956), s. 75.
27. Karolina Widerström, "Ett sexualproblem", *Hertha: Tidskrift för den svenska kvinnörelsen*, 1930, nr 10, s. 230–231.
28. Ulrika Nettelbladt och Christina Samuelsson, "Alfild Tamm – tidig expert på språkstörningar", *Läkartidningen* 1998, nr 51–52, s. 5920.
29. <http://www.tekniskamuseet.se/t/495.html>
30. Citat genom Andreen (1956), s. 83.